

Neugeboren László: Az erdélyi szászok kultúrája*

vekkkel ezelőtt egy bécsi szerkesztő azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy az erdélyi szászokról írjak ismertetést. „Tudja meg már egyszer a világ — úgymond — hogy tulajdonképpen mi a szászok jelentősége és mit veszítene a világ azzal, ha hirtelen eltűnnének a föld színéről.” Nem írtam erről a kérdésről, mert nem éreztem magamban hivatottságot arra, hogy közel rokonságom negyedmilliónyi népéről, a világkultúra szempontjából ítéletet mondjak. A kérdés azonban mély nyomot hagyott lelkemben, anélkül azonban, hogy tudtam volna reá felelni. A szász nép egyik ellensége közben sietett, ugyan negatív formában, ezt a kérdést úgy megoldani, hogy kijelentette, hogy a szászok semmivel sem vitték előbbre a világ kultúráját, egyszerű követői csupán az általános német kultúrának. Ennyi talán igaz is, mert magam sem tudnám megállapítani, hogy az emberi kultúra melyik kicsiny része hiányoznék, ha az erdélyi szászok nem léteztek volna. Még annyit sem lehetne mondani, hogy az erdélyi szászok, Nietzsche-vel szólva „egy nagy emberhez vezető kerülő utat” jelentették volna; legkiválóbb fiaik sem emelkedtek túl a provinciális jelentőségen. De még ebből a beismerésből sem következtethettem ugyanazt, amit rosszakarónk mondott ki: „a szászoknak nincs semmi okuk különállásukat valami nagyra tartani, nyugodtan lemondhatnak arról és beleolvadhatnak egy másik kultúr-milióbe”. Tiltakozott ez ellen legbensőbb érzésem, ha olyan ellenérveket nem is tudtam felsorolni, amelyek a világ kultúrájának szűkségeiteiből vannak merítve. De végre rájöttem arra a nézetre, hogy alaposan elhibázott dolog, ha az erdélyi szászok kulturális ténykedését ilyen szempontból ítélnék meg. Egyes embereknek vagy népeknek aktív részvételét az általános kultúra előbbrevitelében sok esetben egészen pontosan körül lehet írni és ki lehet mutatni; más esetekben pedig teljesen lehetetlen. A kultúra fejlődését nem lehet mindig, minden

* Ezt az előadást szerző a *Társadalomtudományok Szabad Iskolája* múlt félévében tartotta az igazgatóság meghívására „*A nemzetiségi kultúrák Magyarországon*” című előadássorozatban. Az Iskola e ciklussal, mely folytatódni fog, arra törekszik, hogy az összes magyarországi nemzetiségi kultúrák állapotát illetékes előadók által megvilágítsa s ez által a magyar és nem-magyar kultúrelemek között nagyobb megértést és kölcsönhatást teremtsen. — *A szerk.*

fázisában megfigyelni. Létrejövétele és növekedése nem áll a nagy tettek halmozásából. Ezek a nagy tettek mutatják a fejlődés emelkedő vonalának csúcspontjait; szilárdságot és tartósságot azonban a kultúra eredményeinek csak a megbízható letéteményesek adnak, akik át vannak hatva eredményeitől és képesek arra, hogy a kultúra vívmányait magukba fogadva, azokat feldolgozzák és egyéni alakjukhoz idomítsák át. Az emberi kultúra két faktora egyrészt az egyesek és a népek, akik alkotó erővel előbbre viszik a kultúrát, új gondolatokat mondanak ki, hatalmas tetteket visznek végbe, halhatatlan műveket alkotnak; másrészt azok, akik termő talajként magukba fogadják a csírákat, ápolják őket és a kis növénykét lassú, de biztos fejlődésnek indítják. Az erdélyi szászok nem tartoznak az első, büszke, nagy, alkotó osztályhoz; már csak kicsiny számuk folytán sem. Maguk a szászok sem feledkeztek meg erről a körülményről soha. De azt merik hinni, hogy él bennük a képesség a kultúra továbbvitelére; kultúr-egyéniségeknek tartják magukat. Ha ez tény, akkor meg van az abszolút létjogosultságuk és nem kell bizonyítani tovább azt a kérdést, vajon a világ nyert-e valamit létezésükön, vagy veszítene-e, ha eltűnnének.

Mielőtt megkísérelném annak kimutatását, hogy mennyiben alkotnak az erdélyi szászok a kultúra részére termékeny talajt, engedjék meg nekem, hogy erről a kicsiny, Magyarország délkeletén élő német néptörzsről általános tájékozás végett néhány etnográfiai és történeti megjegyzést bocsássak előre. Az erdélyi szászok, akiknek száma ma kerekén 215.000, az Olt és Maros folyamvidékén Erdély déli, délkeleti, délnyugati és északkeleti részén laknak, ahol a román nyelvterület közepén egész sor kicsiny, elzárt területet alkotnak. Nagyobb számban laknak Nagykovács, Szeben, Brassó, Beszterce-Naszód és Kiskovács megyékben; de ezekben a megyékben is a lakosság kisebb részét alkotják és valamennyi községbe számos román elemmel vegyülve laknak. Még kisebb arányszámmal élnek — tízezernél kevesebb számban — Hunyad, Marostorda, Kolozs, Alsófehér, Fogaras, Udvarhely és Szolnokdoboka megyékben. Csak három erdélyi megyében nincs szász község. Azáltal, hogy ez a kicsiny nép ennyire szét van forgácsolva, a közös kulturmunka kétségtelenül nagyon meg van nehezítve, annak etikai jelentősége azonban a kedvezőtlen viszonyok folytán, amelyekben ezt a munkát teljesítik, annál magasabb értékűvé lesz.

Dacára annak, hogy az erdélyi szászokat így nevezték el, ők nem tartoznak a német szász néptörzshöz, hanem úgynevezett közép- vagy moseli frankok. Csak a modern összehasonlító nyelvtudomány nyelvjáráskutatásai állapították meg pontosan, hogy honnan ered ennek a népnek a legnagyobb része. A történelem nem tud semmit arról, hogy az említett környékről vándoroltak volna ki kisebb parasztszociumok. Az összehasonlító nyelvtudomány nyelvjárásvizsgálatai, házuk építési modora, erkölcsük és szokásaik azt bizonyítják, hogy az erdélyi szászok majdnem teljesen egyeznek a moseli vidék lakosaival, akik a német Rajnatartomány délnyugati részén, Német-Lotharingia északi sarkában és Luxemburgban laknak. A nyelvjárások különbsége egyedül az a gyenge befolyás, mellyel ott a francia, nálunk pedig a magyar és a román nyelv volt. Egyetlen egy történelmi adat áll rendelkezésünkre

szászok eredetéről, az a legrégebb okmányban előforduló megjelölés, mely az erdélyi szászokat flandrenses — flandriaiaknak — nevezi. Ez arra mutat, hogy az első bevándorlók a Rajna alsó folyásának vidékéről jöttek. A régi hazából elköltöztek ezek a kivándorlók, anélkül, hogy nyomuk maradt volna; az új haza több figyelemben részesítette őket: nem véletlenül, kóborlás közben vetődtek ide és találtak hajlékot itt Magyarországon, hanem külön meghívásra jöttek és azért, hogy itt bizonyos feladatot teljesítsenek: azért, hogy a lakatlan vagy legalább is igen gyéren lakott vidékeket, Erdély déli részein, mint telepések újra visszahódítsák az európai kultúrának. Teljesen világosan kitűnik ez abból az okmányból, amelyet II. Endre király 1224-ben az *ultra silvas* lakó telepéseknek adott ki, amelyben jogaikat újból megerősíti. Ebben kifejezetten arról van szó, hogy a telepéseket „Géza király, jámbor nagyatyánk hívta ...” Ezzel azonban egyszersmind hitelesen meg van állapítva az az időpont is, amikor először jöttek be a szászok az országba, II. Géza király idejében 1141—1161. években, amidőn a német telepések megkezdték az idevándorlást, mely még sokáig azután is tartott. Ugyancsak II. Endre király, aki az említett okiratot kiállította, 1212-ben a német lovag rendnek adományozta hűbéres birtokul a Barcaságot, Brassó mellett. A német lovagokat ugyan már 14 évvel később elkergették, mert önállósági törekvéseket árultak el, de a velük együtt bevándorolt német telepések az országban maradtak és az évek folyamán egybeolvadtak a többi német telepessel, akik a szomszédos országtájakon laktak és egy népközösséget alkottak.

Ennek az 1224-ből származó okmánynak, amelyet a szász történetírók „arany szabadságlevelnek” neveznek — eltekintve annak egyes intézkedéseitől, amelyek külön-külön és együtt is igen értékesek voltak — kettős elvi jelentősége van a szászokra nézve. Elsősorban az a határozott megállapítás, hogy a szászokat ide, ebbe az országba behívták. Ez a körülmény évszázadokon át igen hatalmas jogcím volt arra, hogy magukat mint külön népet fentarthassák, sőt még ma is bír bizonyos erkölcsi jelentőséggel. A másik nagyfontosságú jelentősége ennek az okiratnak abban a kikezdésben rejlik, amely ezekkel a szavakkal: *unus sit populus* — „egységes legyen a nép” — kimondja, hogy az okiratban körülírt területeken létező telepítések egységes közigazgatásban részesüljenek. Ebben a mondatban rejlik a szászok egész fejlődésének magyarázata a következő évszázadokban. Azt látjuk, hogy a szász gauok előbb külsőleg, azután belsőleg mindinkább összeforrnak, amely fejlődés a középkor végén odavezetett, hogy a Királyföldön élő valamennyi német telepes politikailag, közigazgatásilag és egyházilag egységes közösséggé: *universitas nationis*-sá egyesült és szervesen összeforrt egy népegységgé. Az egységesítésre való törekvéssel természetesen együtt járt az a törekvés is, hogy a népet lehetőleg függetlenné és önállóvá is tegyék. Minden tekintetben kedvezők voltak a viszonyok, politikailag és egyházilag egyaránt már kezdettől fogva, de csak a XVI. század közepe felé vezettek ezek a törekvések eredményre. Amidőn a brassói reformátor Honterus János vezetésével a szászok egységesen átléptek a protestáns vallásra, egy-

házilag teljesen önállóvá és ezáltal minden püspöki fenhatóságtól függetlenné lettek. Amidőn azután a Szapolyaiak és Habsburgok viszállya és a török beavatkozás Erdély és Magyarország szeparációját okozták, a szászok a rendi alkotmányosság keretében az új erdélyi fejedelemségben nagyobb politikai szerephez jutottak, mint amilyennel eddig a nagyobb hazában bírtak. A szászok mint a három rend egyike, amely nem ugyan számánál, de kultúrájánál, vagyonosságánál és nem utolsó sorban hadi készségénél fogva Erdély életében jelentős faktor volt, belső ügyeikben igen széles körű autonómiával bírtak. Igaz ugyan, hogy a többi rend igen sok támadásban részesítette őket; voltak fejedelmek is, akik elnyomták a szászokat, de mindennek csak az volt a hatása, hogy a szászok annál erősebben forrtak össze, nemzeti és szociális öntudatot neveltek magukba, amelynek már abban az időben mutatkozó megnyilvánulásai szinte a modernség benyomását keltik. Ennek az állandó konszolidációnak ideje azonban a szászokra nézve nagy vérveszteségekkel járt, amelynek következményeit még a mai napig is érezhetjük. Ebbe a korszakba estek tudvalevőleg a törökkel való háborúk, a 15. század kezdetétől a 17. század végéig, tehát majdnem három évszázadokon keresztül. Igaz ugyan, hogy a szász városok falakkal, sáncokkal és árkokkal kerítették körül magukat, amelyek sok ellenséges támadást vertek vissza; igaz ugyan, hogy abban az időben épültek a falvakon azok a templomkastélyok, amelyeknek maradványai még manapság is egyformán keltik fel a néző bámulatát és esztétikai gyönyörűségét és amelyekben a háború esetén a falvak lakói biztos menedéket találtak; mindenütt azonban nem sikerült kellő időben a megfelelő védelmi berendezésekről gondoskodni és így a szászok földje gyakran szenvedett a török uralma alatt borzasztó károkat, a szász falvak lakossága ezeket a csapásokat gyakran teljesen vagy nagyon megtizedelve élte át. Szinte tucatonként jártak így a falvak, az üres házsorokba új lakók jöttek, új népelem, amely a hegyi legelőkről a völgyek felé húzódva a szászok által előbb már jól megművelt talajon rövid idő alatt pásztor népből földművelő néppé vált. Általános kulturális szempontból már ez is bizonyára haladást jelent, magukra a szászokra nézve azonban olyan helyzet keletkezett ebből, amelynek súlyát ma is nyögik. Ez okozta ugyanis a szászok lakta területeknek román elemek által való benépesedését; ez ma a szászok nemzeti fennmaradásának legnagyobb és legfontosabb problémája. Régi hasonlattal élve: a szászok helyzete hasonlít egy kis szigetéhez, vagy helyesebben a kicsiny szigetnek egész láncáéhoz, amelyet nagy és nagyon háborgó tenger vesz körül. Maguk a kicsiny szigetek ezenfelül át meg át vannak járva csatornákkal, belvizek terjeszkednek belsejükben és a türelmetlen tenger árja nemcsak az amúgyis nagyon hosszú partvidéket ostromolja, hanem magát a talajt is alámoossa. Ilyen nehézségek között kell a szászoknak arról gondoskodniuk, hogy mint kultúrközösség maradjanak fenn. Feladatuk nehézsége semmivel sem kisebb, mint a Rajna alsó vidékén lakó rokon törzseké, akiknek az Északi-tenger pusztító árja ellen gátakat kellett emelniök és minden talpalatnyi földet kimondhatatlan fáradsággal kellett a tengertől elhódítaniok. Önöktől, t. hallgatóim, akik e hazában a kulturális folyamatokat tudó-

mányos objektivitással figyelik, nem várhatom el, hogy a szászok iránt több szimpátiát érezzenek, mint versenytársaik, a románok iránt, ilyen előnyökre az Önök érzésében nem is számítok. De emberileg ez a küzdelem, amelyet a nemzeti létért folytatunk, még a teljesen pártatlanoknál is található elismerésre és helyeslésre. Az a szoros gyűrű, amelyet a románok vontak a szász nép köré, bizonyos történelmi haszonnal is járt: megóvta a szászokat attól, hogy a magyarságba beleolvadjanak, mert úgyszólván az egész vonalon el voltak zárva a magyarokkal való közvetlen érintkezéstől.

Abból a népköz való szilárd ragaszkodásból, amelyre a szászokat történelmük már kezdettől fogva nevelte, ered az a jelenség, amelyért már korábbi évszázadokban is sok gáncot hallottak, sőt sok ellenségeskedéssel is találkoztak. A németségnek az a kis csoportja, amely a nem-német környezetben élt, természetesen gondoskodott arról, hogy ott találjon támaszt nemzeti léte részére, ahol épen nyerhetett. Ezért tartották fenn kulturális tekintetben mindig az anyaországgal és a németség nagy tömegével az érintkezést, amint arról még a későbbiek során is lesz szó. Politikai tekintetben pedig mindig, minden adott alkalomkor olyan faktorok mellé állottak, akikben rokonvonásokat találtak, vagy legalább is találni véltek. Azt azonban, hogy ezen törekvések között gyakran tévedésbe estek és hamis útra tértek, ma már egy szász ember sem tagadja. A XIV. század elején örvendve fogadták Ottó bajor herceget, aki az Árpád-házi királyok kihalása után, bár eredménytelenül, igényt tartott a magyar trónra. A mohácsi csata után teljes határozottsággal és kitartással a Habsburgok oldalára állottak és csak a körülmények hatalma bírta rá őket, hogy ettől eltérjenek. Ezáltal sajnos ellentétbe kerültek magyar hontársaikkal, amely ellentét a fejedelemség ideje alatt igen gyakran nagyon kielesedett. A törökök kitakarodása után, amidőn Magyarország és Erdély újra a Habsburgok uralma alá került, teljes lélekkel csatlakoztak az új kormányzathoz. Ekkor azonban nagy csalódásokat is kellett megélniök, amelyek abból eredtek, hogy a szászok tévesen saját nemzeti érzésüknek tükörképét vélték meglátni azoknak a férfiaknak a lelkében, akiknek egy nemzeti szempontból szinte teljesen indifferens európai nagyhatalom fenntartásáról és gyarapodásáról kellett gondoskodniuk és akiknek szemében a távoli völgyekben lakó apró népecske jóhiszemű rajongása hatalmas játszmájukban alig jelentett többet, mint amennyit a sakkjáték gyalogos-bábuja jelent. Dacára sokszor bebizonyított hűségüknek, a szászokat is szinte vérig kihasználták és épen annyit kellett nekik is elszenvedniök Erdély katonai parancsnokainak önkényétől és rekatholizáló törekvéseitől, mint bármely más erdélyi lakosnak. Csak Mária Terézia uralkodása alatt vált helyzetük némileg tűrhetővé. II. József doktrinarizmusa ugyan megfosztotta a szászokat régi alkotmányosságuktól, de a szellemi élet terén valószínűs renaissance-ot jelentett; így többek között a történelmi kutatások kezdetét is ebbe az időbe lehet visszavezetni. Hasonlóan nagy virágzásnak indult a szászok kultúrája a XIX. század ötödik tizedében. A szászok 1848-ban az osztrák táborban voltak; a múlt század ötvenes éveiben újabb nagy csalódások korszaka kezdődött meg számukra. Az alkotmány helyreállítása után azt az ellentétet, amelybe magyar

polgártársaikkal jutottak, még sokáig megérezték következményeiben, míg végre 1890-ben sikerült megtalálni azt a módot, hogyan tudják a szászok külön nemzetiségi létük fenntartása mellett egyszersmind megtalálni helyüket a magyar államiság keretei között.

Ebből a rövid, igen vázlatos történelmi átpillantásból mindenkéltől kitűnik, hogy a szászok törhetetlenül szeretik német nemzetiségüket, ami egész jellemüknek szinte alapvonását adja meg. Ezen az alapon igyekeznek teljes és jól kidolgozott népszervezetet létrehozni. Előfeltétele ennek az erős szolidaritási érzés, és ennek terméke a demokratikus szellem, mely kedvez a létező erők teljes kifejtésének, Így lett a szász nép olyan népegységgé, amely élénk történelmi öntudattól van áthatva és nem ismer magasabb célt, mint a szellemi kultúra elemeit teljes mértékben magába venni és egyénisége szerint feldolgozni.

Kétszeresen érthető tehát, hogy a szászok elsősorban ahhoz a kimeríthetetlen forráshoz fordulnak, amely számukra a német kultúrában van megadva. Ez a kultúra, az ő részükre a leghomogénebb és minthogy anyanyelvükön működő, a leghozzáférhetőbb is. A német kultúra és a szászok közötti kapcsolat nem is szakadt meg soha egy napra sem a bevándorlástól kezdve egész napjainkig. Egyrészt iparosok, kereskedők, vagy tanulók, akik Németországba mentek, hogy ott tanuljanak vagy vásároljanak, szellemi vagy ipari termékeket hozzanak magukkal és másrészt bevándorló németek alkották a közlekedő csatornákat, amelyekeken keresztül a német kultúra hatalmas folyójából, ha vékony erekben is, a szászok földje mindig, elegendő frissítést és erőt nyert. Ennek a szoros összefüggésnek bizonyága az a tény is, hogy Luther tanításai alig két-három évvel első nyilvános fellépése után a szászok körében elterjedtek és számos hívőre találtak. Ma, a hírlapok és folyóiratok korszakában, a pezsgő irodalmi munkásság folytán mindazok az új ideák, amelyeket a német kultúra termel, sokkal gyorsabban jutnak el a szászokhoz, hogy ott felfogassanak. Megengedem, hogy az eszmék feldolgozásában nem lehet ugyanazt a gyors tempót tapasztalni, azt a gyors növekedést, amelyet a modern ideák fejlődése és egymásra következése mutat. Bizonyos esetekben ez visszamaradottságot jelenthetne, egészében azonban előnyös, mert a szász kultúra — hogy az iskola lélektanának kifejezésével éljek — lassúbb appercepiálása folytán könnyelmű eszmetársításoktól meg van óva. Keresni ennek magyarázatát lehetne a szászok konzervatív jellemében; magam ezt a szellemi konzervativizmust két okra vezetem vissza: elsősorban arra, hogy szellemi ténykedéseik alaposak, másodsorban pedig arra, hogy a szászoknál a műveltség és tudás tekintetében messzemenő demokratizmus uralkodik. Ellenkeznék ezzel az alapossággal nemcsak mindaz, ami jelszó, hanem még azok a jó gondolatok is, amelyeknek egyelőre nincs még eléggé széles induktív alapjuk. Csak akkor, ha ezek az új ideák szolidaknak és megbízhatóknak bizonyultak és ennél fogva bizonyos hivatalos elismerésben is részesülnek, akkor nyerik meg a szászok bizalmát. Ehhez járul az a körülmény is, hogy a szászok között nem túlságosan nagy a műveltségi fokozatbeli különbség, mert bizonyos közepes műveltséggel minden szász ember rendelkezik, ezen a téren is teljes a demokrácia; ennek következménye azután, hogy azok a férfiak, akik a

közepesnél jóval magasabbra emelkednek és új és szokatlan gondolatoktól inspiráltatják magukat, kevésbé remélhetik, hogy megnyerik, sőt igen könnyen erős ellentállásra is találnak; ellenkezik a demokratikus egyenlőség elvével, hogy elismerjem annak a felsőbb-ségét, akivel egy iskolapadon ültem; íme a demokrácia egyik árnyoldala. Ehhez járul még a szász viszonyok kicsinyessége is. Mindenki ismeri a másikat és így az a mondás, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában, kettősen érvényes ennél a népnél. Épen az említett kicsinységénél fogva nincs is mód arra, hogy szellemi munkások külön osztálya alakuljon, mint másutt, ahol ez az osztály az új eszmék hordozója, a lázongó fiatalság, az exaltáltak és gyakran a félbolondok összegyűjtője; a szászoknál erre a célra nincs meg sem a felesleges erő, sem a megfelelő tápláló talaj. Ott, ahol mindenkit hivatása vagy munkaköre a mindennapi kenyérért való küzdelemre szorít és csak az ünnep vagy a pihenés órái valók arra, hogy a kultúra tanításainak termelőtalajul szolgáljanak, esetleg maguk tollat ragadjanak, ott a merész szellemi szárnyaláshoz a szellemi fejlődés hirtelen, ugrásszerű haladásához minden előfeltétel hiányzik: ott csak lassú haladás képzelhető, amely azonban folytonos állandóságával a népnek minden rétegét magával viszi. A kultúra fejlődésének ez a jellemvonása a szászoknál. Ha ezt a tempót a nagyvárosi intellektuális társaság kultúrájának fejlődésével hasonlítjuk össze, talán mutatkoznak némi hátrányok; ha azonban más vidékek kis városaihoz mérjük, avagy összehasonlítjuk a szász nép kultúrnívóját más, vele egyenlő nagyságú vagy nagyobb néppel is, akkor a szász kultúra ebből a mérközésből diadalmasan fog kikerülni.

Az erdélyi szászok műveltségének iskolás jellege van. Ezzel azt akarjuk mondani, hogy a szászok műveltségének túnyomó része az iskola útján vált közkinccsé. A szászok népe iskolanép *par excellence* és büszkéek arra, hogy azok lehetnek. Ebben a tekintetben már évszázados hagyománnyal bírnak. A szász elemi iskolák már a 14. századig nyúlnak vissza. Bizonyosságot erről egy 1334-ből eredő okirat ad. Abból a körülményből, hogy a szászvárosi járás valamennyi falujában létező iskolaépületről tesz említést ez az okirat és hogy a meggyesi járásra vonatkozólag 1397-ből hasonló okirat létezik, annyit szabad következtetni, hogy ebben a században a szászoklakta földön már mindenütt erős talajt vertek az elemi iskolák; ebben a tekintetben a szászok magát Németországot is megelőzték, mert ott a népiskolák csak a reformáció után terjedtek el általánosan. A reformáció természetesen a szász iskoláknak is újabb lendületet adott. Mintha csak visszhangja lett volna Luther Márton híres röpiratának — *An die Bürgermeister und Ratsherren deutschen Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen* abban a szabályzatban, amelyet *Kirchenordnung aller deutschen in Siebenbürgen* névvel Honterus János, a szász reformátor 23 évvel később adott ki, melynek egyik igen jelentős fejezete az iskolák felállításáról szól. Honterus alapította az első szász gimnáziumot is, amelyet 1544 december 1-én nyitottak meg Brassóban és amely még ma is alapítója nevét viseli. Néhány évvel később Nagyszébenben és Besztercén szintén állítottak fel latin iskolákat. Ehhez társultak még később a Segesváron

és Meggyesen lévő gimnáziumok. Mind az öt iskola, mint főgimnázium ma is fennáll, ezeken kívül van azonban még algimnázium Szászsebesen és Szászrégenben, főreáliskola Nagyszébenben és alreáliskola Brassóban, tanítóképző Segesváron. A szászok ma 248 elemi népiskolát tartanak fenn, amelyek nagy többségben két- vagy többosztályúak, ezeken kívül 10 felső népiskolát, 4 leány- és egy fiúpolgári iskolát, három földművesiskolát, két kereskedelmi tanonciskolát és számos iparostanonciskolát. Mindezekben az iskolákban a tanítás nyelve a német. 1867 óta a szászok nem veszítettek semmit ezen birtokállományukból, sőt némi gyarapodást is lehet észlelni. A szász iskolákon működő tanerők száma összesen 800, ezek közül körülbelül 100 felsőbb tanulmányokat végzett. Jellemző, hogy az iskolalátogató tanulók száma néhány százal meghaladja az iskolakötelesek számát. Amellett meg kell jegyezni, hogy az iskolafentartó evangélikus szász egyház sokkal hosszabb tanköteles időt ír elő, mint az állam: az 1907. évi XXVII. t.-c. szerint az állam az iskolaköteles időt a 6. életévtől a betöltött 12. életévig írja elő, a szászoknál pedig a fiúgyermek 9, a leánygyermek 8 évig iskolakötelesek. Ezekhez járul még a kötelező továbbképzőiskola a falvakon, amelyet a lányok 16, a fiúk 19 éves korukig kötelesek látogatni.

Az összes szász iskolák a szász egyház rendelkezése alá tartoznak. Ennek hivatalos címe: Magyarország erdélyi részeinek ágostai hitv. evangélikus országos egyháza. Ez az egyház a Királyhágón innen magyarországi négy ágostai-evangélikus egyház mellett, amelyek egy konventben egyesültek, teljesen önálló és független. Autonómiája kiterjed az iskolaügyre, amely ősidőktől kezdve mindig vele volt szerves kapcsolatban. Manapság a felekezeti iskolák ellen sok az aggodalom és az antipátia. Akár jogosultak ezek az aggályok, akár nem, a szász iskolák ellen az elfogulatlanul ítélkezők nem hangoztathatják azokat. Ezekben az iskolákban a konfesszionalizmus, a dogmatizmus, a vallási türelmetlenség vagy szűkkeblőség szelleme sohasem nyert talajt. A szászok egyházi élete is ment maradt mindig ilyen kinövésektől. A szászok racionális gondolkozású nép és a vallási buzgóság annyira távol áll tőle, hogy inkább a vallási indifferentizmus, mint annak ellenkezője miatt kellene panaszkodni. Az evangélikus szász egyház papjai még röviddel ezelőtt kizárólag a tanítók sorából kerültek ki, részint a középiskolák tanárai közül, akik csak akkor kapnak állást a szász középiskoláknál, ha szaktárgyaikon kívül legalább hat féléven keresztül magasabb teológiai tanulmányokat végeztek és egy teológiai vizsgát is tettek, részint szegényebb községekben a tanítók sorából. Mindössze csak tíz év óta létezik még egy külön papi kategória is, amelynek csak teológiai képzettsége van; ennek az új intézkedésnek a szükségessége a paphiányból fakadt. Azáltal, hogy a világi tudományzakokat összekötötték a teológiai tanulmányokkal, már eleve megőrizték az iskolát a felekezeti megcsontosodás veszélyétől, amennyiben ezzel megfelelő ellensúlyt teremtettek. Sokkal inkább lehet arra következtetni, hogy a tanári pályára való készülődés közben néha szenvedett a lelkészi pályára való előkészülés. Az egyháznak és az iskolának ez a szoros kapcsolata a szászok részére annyi kimondott előnnyel jár,

főleg nemzetiségi megmaradásuk szempontjából, hogy senki, még a leghaladottabbak, sőt kimondottan egyházellenesek sem kívánták soha ennek a két intézménynek a teljes szétválasztását.

A tanítók pedagógiai továbbképzése érdekében is sokat tesznek. A tanítók minden egyházkerületben szabad egyesületeket alkotnak, amelyeknek célja a kölcsönösségen alapuló eszmecsere és továbbképzés, amit gyűléseiken előadások és mintaleckék tartásával szolgálnak. Mindinkább gyakorivá válik, hogy népiskolai tanítókat néhány évre szabadságnak, hogy ezalatt az idő alatt valamely egyetemen általános tudományos szakokban, pedagógiában és módszertanban műveljék magukat. A szász gimnáziumok alapvonása határozottan a humanisztikus. A latin nyelv tanítására nagy súlyt helyeznek, ha nem is viszik annyira túlzásba, mint a németországi gimnáziumokban szokásos. A görög nyelv tanulása a felső osztályokban kötelező. Nem az a törekvése ezeknek az iskoláknak, hogy a tanulóknak az utilitárius felfogás szerint lehetőleg sokat nyújtsanak, állítólag jövő hivatásuk részére használható ismeretekkel lássák el őket, hanem az, hogy a tanulókat gondolkodásuk szigorú fegyelmezésére és a munkára neveljék. Emellett azonban nem zárkoznak el a modern tanulmányi tárgyak jelentősége elől sem és a természettudományi oktatás például teljesen a biológiai irány felé halad. Dicsekvés nélkül lehet állítani, hogy a szász középiskolák az ország legjobb iskolái közé tartoznak és törekednek arra, hogy tanulóiknak olyan képzést adjanak, amely a tudományok komoly művelésére megfelelően előkészíti őket.

Az iskoláknak említett nagy száma kétségtelen jele annak, hogy a szászok mennyire törekednek a tudásra, de anyagi szempontból vizsgálva a kérdést aggodalmakat is kelthet, amelyeknek több mint egy emberöltő óta ismételtlen kifejezést is adtak. 215.000 ember részére kerekszámban 300 iskola áll fenn, minden 716 lélekre esik egy iskola és a túlnyomó számban földműves népnek 27.000 főjére egy nyolcosztályos középiskola vagy vele egyenrangú tanítóképző jut. Ezek az iskolák olyan anyagi áldozatokat követelnek, amelyeket a szászok a mindinkább növekedő drágaság közepette hosszú ideig már nem bírnak el. Előbb-utóbb kénytelenek lesznek, ezt a túlságosan nagy szellemi fegyverkezést redukálni, épen úgy, ahogy a nevelőiskolák egy részét is át kell majd alakítani ipari szakiskolákká. Ennek megvalósítása a jelenben még azon múlik, hogy azok az iskolafenntartó városok és körök, akiket a redukálás és átalakítás érne, még nem tudták elhatározni magukat arra, hogy lemondjanak mai iskoláikról. A szükség azonban, amelynek a szászok fejlődése annyit köszönhet, ebben az esetben is egységes és az összesség érdekeit szem előtt tartó megoldást fog e kérdésben eredményezni.

A szászoknak nincs főiskolája. 1844-ben alapítottak ugyan egy jogakadémiát, de a kormány a nyolcvanas években betiltotta annak működését, mert a német előadási nyelvet nem vélte megengedhetőnek.

A kultúra művelésének feladatát iskolákon kívül többek között két tudományos egyesület végzi: az egyik az 1840-ben alapított Erdélyi Honisme Egyesület (*Verein für siebenbürgische Landeskunde*) és az Erdélyi Természettudományi Egyesület (*Siebenbürgischer Verein für*

Naturwissenschaften), amely már 60 év óta fennáll. Az előbbi a szász történelemnek, nyelvkutatásnak és etnográfának szenteli tevékenységét és havi értesítőn kívül, amelyben kisebb dolgozatokat közölnek, félévenként terjedelmes archívumot bocsát közzé, amelyben nagyobb munkálatok is megjelennek. Ez idő szerint legnagyobb és legfontosabb kiadványa az erdélyi szász nyelvjárási szótár, amely évtizedes előmunkálatok után most már gyors egymásutánban jelenik meg. 1892 óta ez az egyesület adja ki az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című munkát, amelynek eddig megjelent három kötete az ismert dokumentumokat 1191-től 1415-ig közli és dolgozza fel. Mind a két kiadvány tudományos színvonalon áll és nyugodtan sorakozik minden ezen a téren megjelent munka mellé. A Természettudományi Egyesület évkönyvet ad ki, múzeumot tart fenn és népszerű felolvasásokkal igyekszik a természettudományokat megkedveltetni és terjeszteni. Legjelentősebb kiadványa az a dolgozat, amelyet az egyesület elnöke írt, aki polgári foglalkozására nézve — és ez jellemző nagyon — vaskereskedő, de aki főiskolai tanulmányokat végzett és most is szabad óráiban fáradhatatlanul kutat. Ebben a dolgozatban gazdag ténybeli adatokkal felszerelve, az a hipotézis van kifejtve, hogy az anyagcsere tökéletlensége adja meg a fejlődésnek, a létért való küzdelemnek egyik sarkaló momentumát. Ez a dolgozat tehát a darwinizmus fejlesztését célozza, a legmodernebb tudományos problémákat feszegeti.

A szászok között egész sora él a buzgó és tehetséges tudományos munkásoknak, világhírű tudósok közöttük azonban nincsenek. Mert hiányoznak itt, mint már volt szó róla, a szászoknál olyan anyagilag független emberek, akik tisztán tudományos tevék egységnek szentelhetnék életüket és nincsenek meg azok a szükséges tudományos segéd-eszközök sem, amelyek nagy kultúrközpontokban rendelkezésre állanak. Amit a szászok a tudományos téren tudnak produkálni, azt csak abban az időben tehetik, amelyet a mindennapi élet gondjaitól tudnak elcsípni. De azért igen gyakran lehet olyan férfiakkal találkozni, akiknek meglepően sokoldalú tudása egyéniségükben harmonikusan fel van dolgozva. A szellemiek terén, amint arra már a bevezetésben rámutattam, a szászok receptív tehetsége sokkal nagyobb, mint a produktív készsége.

Elsősorban áll ez a költészetre nézve, amelynek adományát a sors a szászoknak igen fukar kézzel osztotta ki. Nagy költői egyénisége a szászoknak egyáltalán sohasem volt, még kevésbé elsőrangú költője. Néhány történelmi dráma és elbeszélés, majdnem mind helyi érdekű tartalommal, mély érzéssel, de primitív technikával írva; kevés, igen rövid életű líra, néhány falusi történet, sikerült népies nyelven írott elbeszélések és színművek, a legújabb időben néhány irodalmi kísérlet a legmodernebb irodalom nyelvén: ez minden, amit a szász költészet saját eredményének mondhatunk, ami alapjában véve igen csodálatos olyan népnél, mint a szász, amely annyit olvas. Ismerik és szeretik azonban Schillert és Goethét, Heinét és Möricket, ismerik Hauptmann és Sudermann, Frenssent és Roseggert, Dehmelt és Lilien-cront, Ibsent és Björnson. A *Faust* akárhány művelt ember bibliája és magam ismertem egy asztalosmestert, aki Shakespeareját majdnem

betéve tudta. Igen sok könyvet vásárolnak és a fiatalabb nemzedék buzgón igyekszik azon, hogy minél több nép- és ifjúsági könyvtárt létesíthessenek. Ezen a téren is észlelhető a demokratizmus, amely még a szellemi kincsek közösségéről is igyekszik gondoskodni.

Hasonlóan vagyunk a zene terén is, ahol nagy recepció mellett majdnem teljesen hiányzik a produkció készsége. A szászok nagyon szeretik és buzgón gyakorolják a zenét. A saját zeneköltészetük azonban csupán néhány dalra terjed. Az egyetlen szász néopera szerzője egy németországi ember, aki másfél évtizedig élt Erdélyben; ő komponálta a népdaloknak egész sorát, amelyek azokká is lettek. Énekelnek és zenélnek mindenütt, a legkisebb falucskában is. Minden városban és nagyobb helységben van ének- és zeneegyesület, amelyek igen komoly célokat tűznek ki maguknak és amelyek megvalósításán nagy komolysággal és kitartással dolgoznak. Van egy szász dalosegylet, amely minden évben előad egy operát. Így előadták a *Don Juan*-t, *A bolygó hollandi*-t, *Lohengrin*-t, *Tannhäuser*-t, úgy, hogy magasabb zenei igényeket is kielégítettek és akárhány gúnyolódásra hajlandó elnémitottak, akik a merész dilletantizmust akarták ostorozni. Ezek a sikerült előadások legjobb bizonyosságai annak, hogy valódi lelkesedés, ideális célokért való önzetlen áldozatkészség és szigorú diszciplína az egyest önmaga fölé emelve, szinte hihetetlen eredmények elérésére képesíti. Ilyen jelenségek fényes bizonyítékot adnak arról, hogy itt él a kultúrára való törekvés és buzog a kultúra készsége.

A képzőművészetekkel szemben a szászoknak sokkal aktívabb szerepük van, mint a költészettel és a zenével szemben. Az építészetnek és iparművészetnek náluk jelentékeny múltja van, a festészet terén pedig mai napság sikerrel működnek. A szászok Nyugateurópától tanultak régebbi időkben az építészetet, amelynek alkotásai akkor majdnem kizárólag templomok voltak; de amit onnan sajátítottak el, azt nagy ügyességgel tették és saját egyéniségükhöz alkalmazták. A templomok egész sora mutatja, hogy a szászok előbb a román, majd a gótikus stílust áptolták; ezeknek az alkotásoknak részlete elárulja, hogy az építők érett, fejlett műizlésű emberek. Különlegesen szász jellegűek a templomvárak és vártemplomok, amelyeknek az volt a célja elsősorban, hogy az ellenség támadásai ellen védelmet adjanak és amely épületek ma is mutatják még, hogy a szászok mily szerencsésen tudták az erő és szépség követeléseit egyesíteni. A régiebbkori szász iparművészet is az egyház szolgálatában állott. A szász templomokban számos bizonyítékára lelünk annak az iparművészeti készségnek, amelyet kő- és fafaragók, fémöntők, festők, mülakatosok és aranyötvsők munkájukba öntöttek és a valódi szakértő igen gazdag és értékes anyagot fog bennük látni. A szász iparművészet legfejlettebb ága a műötvség volt. Az aranyötvsők céhe volt a 16. és 17. században a szász városokban a tagok számára nézve legnagyobb céh és ők voltak Magyarországon a szepességi német városok aranyötvsőcéheivel együtt ennek a műiparnak egyedüli képviselői abban az időben. Természetes, hogy a Magyarország északán és délkeleten élő németység között igen szoros összeköttetés volt akkor, aminek bizonyossága az is, hogy az ötvs-munkák motívumai és a kivitel módja igen hasonló. Hann Sebestyén,

a kiváló műtövös, aki 1644-ben Lőcsén született és hosszú ideig Nagyszebenben működött, ennek a szellemi rokonságnak legjobb kifejezőjévé és szimbólumává vált. Az ő nevével zászlóján alakult meg néhány év előtt a szász műbarátok egyesülete, amely célul tűzte ki magának, hogy a mindennapi élet tárgyainak megválasztásánál szinte elveszettnek mondható műízlést a szászok sorában újra felélessze. Ugyanaz a kulturális mozgalom, amely a műízlés nemesítésére és ébresztésére törekszik, fedezte fel újból a szászoknak festészeti képességét, amely készség hosszú időn keresztül rejtve volt. Számos értékes freskó maradt reánk a 14. és 15. századból; a 15. század közepén élt Johannes von Rosenau, aki a nagyszebeni templom északi oldalán levő nagy falfestményt készítette, egyike annak a kevés névnek, amelyet a szász festők sorából ismerünk. A legújabb időben a szász nép több tehetséget adott a világnak, akiket már nagyrészt külföldön is elismeréssel említenek; az ő műveik a budapesti tárlatokon sem ismeretlenek már. Ezek a szász festők talán a leghűebben tükrözik vissza a szász egyéniséget: közös jellemvonásuk a rajz rendkívüli pontossága, az élethűség és a részletekbe való szeretetteljes elmerülés, szóval a legnagyobb lelkiismeretesség. Nem dolgoznak olcsó hatásokkal, nem hízelegnek a közönség átlagízlésének, de nem is akarnak ámulatba ejteni; a művészi meggyőződés becsületessége előttük a legfőbb parancsolat. Hiányoznak azonban másrészt művészetükből a merészség, a nagy vonások és a könnyed grácia; az a szolid polgári tudás nyilatkozik meg ebben a művészetben, amely a szász kultúrának általános jellemvonása. Nem keltenek ezek az alkotások felűnést, de ha valaki véletlenül szemügyre veszi őket, akkor megnyerik az illető állandó becsülését és szimpátiáját.

Az előzők során említettem, hogy a szászok, erős szolidaritási érzéktől és valódi demokratikus szellemtől eltelve, azon igyekeznek, hogy egységes, minden részében jól átdolgozott szervezetre tegyenek szert. Ez a munka sohasem szünetel. Minden individualizmusuk dacára — amely valódi öröksége német eredetüknek és sokszor kevésbé öröndetes eredményeket, szakadást és pártoskodást is okoz, amelyeknek semmi tárgyi alapjuk nincs — a szászok érzik egységességüket és egybetartozásukat, és ez a hatalmas erő legyőzi mindig a centrifugális áramlatokat. Az a szilárd külső szervezet, amellyel régebben a municipális és politikai autonómiájuk folytán rendelkeztek, már régen nincs meg és ezt az autonómia, amellyel az általuk lakott városok és megyék ma bírnak, még részben sem pótolja, már csak azért sem, mert ezek a közigazgatási szervek nem lehetnek tisztán szászok. A legerősebb összekötő kapcsolatot a szászok egyháza képezi, nem protestáns szász nem létezik, valamennyien egy egyházhoz tartoznak. Az egyházat népegyháznak szeretik elnevezni. Ennek az alkotmánya három fokozatból épült fel; ez a két alsó fokozaton a világi elemeknek igen széles, a legfelsőbb fokozatban pedig paritásos jogokat biztosít. Az egyház szervei a szabadon választott papok, akik nemcsak lekipásztorok és az oktatásügy felügyelői, hanem falun a nép életének minden megnyilvánulásánál ők a vezetők, sokszor még a közgazdasági életben is. Tekintélyt nekik már nem a hivataluk ad, hanem az a tevékenység,

melyet mint a nép igaz barátai a köz szolgálatában kifejtének. Az egyház és iskola szorosan kapcsolatos, de kapcsolatosak velük az árva-, beteg-, és szegényügy gondozása is; a falvakon a hagyományos ifjúsági szervezeteket a nőtlen ifjak és hajadon leányok egyesüléseit is, a *Bruderschaft*-ot és *Schwesterschaft*-ot a pap vezeti és támogatja tettel és tanáccsal.

Az egyház tehát mélyen belenyúl a nép életébe, összeköti azokat, akik távol laknak, egyesíti a népnek szétforgácsolt elemeit külső és eszmei egységgé. Ezen az egyházi kapcsolat kívül még számos összekötő fonal ágazza be a szász népet, tekintet nélkül arra, hogy milyen távol és melyik közigazgatási területen laknak. A szászok politikai érdekeit a képviselőházban egységesen a valamennyi szászok által lakott képviselőválasztókerület által kiküldött központi választmány szolgálja. Az egyesületeknek egész sora működik, amelyek a legkülönbözőbb szempontok szerint egyesítik kebelükben a különféle vidékeken lakó szászokat. Két ilyen egyesület, a Gusztáv Adolf egyesület és az Általános Nőegyesület a jótékonyosság szolgálatában áll és szorosabban kapcsolatos az egyházzal. Az Erdélyi Honismerő Egyesületet és a Természettudományi Egyesületet, nemkülönben a Hann Sebestyén Műbarátok Egyesületét, mint a kultúra speciális szolgálatában álló egyesületeket már említettem; ezek mellett lehetne említeni még az Erdélyi Kárpátgyesületet és az ének- és tornaegyesületeket is. Közgazdasági célú egyesületek a Mezőgazdasági Egyesület, a Raiffeisen-szövetkezetek központja és az iparkongresszuson időnkint egybegyűlő helyi ipari egyesületek. Mindezeknek az egyesületeknek az a közös célja, hogy az általuk elért haladás az egész nép javára szolgáljon, másrészt azonban az erők egyesítése útján az eredmények fokozása. Különösen áll ez a két legutóbb említett, a mezőgazdaság szolgálatában álló egyesületre. A Mezőgazdasági Egyesület, amelyet 1845-ben a városi intelligencia teljesen önzetlenül alapított, a szász mezőgazdaság körül mérhetetlen érdemeket szerzett és mind a mai napig azon munkálkodik, hogy előadásokkal, tanfolyamokkal, hetilappal, anyagi támogatással, közös beszerzési és üzemi központok szervezésével, kiállításokkal, versenyekkel stb. a fejlődés legmagasabb fokára emelje a szász mezőgazdaságot. Hogy a szász mezőgazdaság messze felülmúlja hazánk mezőgazdaságának átlagát és hogy itt joggal lehet mezőgazdasági kultúráról beszélni, azt Dorner Béla két év előtt megjelent terjedelmes munkája: *Az erdélyi szászok mezőgazdaságáról* tartózkodás nélkül elismeri. A szász paraszt a modern mezőgazdasági technika minden vívmányát, amennyiben azok kisüzemekben felhasználhatók, lépésről lépésre magáévá teszi; nagyobb gépeket az erre a célra külön alakult szövetkezetek útján meg tudnak szerezni. A lassan, de azért szinte valamennyi szász községben folytonosan keresztülvitt tagosítás által a szász gazda intenzívebben művelheti földjét és egyzersmind megszabadult birtoka számos élösködőtől is, amely azelőtt fogyasztotta keresetét. 30—40 évvel ezelőtt a szász paraszt igen könnyen adta el földbirtokát csekély pénzért a földéhes románoknak. Ma azonban a tapasztalatokon okulva, szívós kitartással ragaszkodik hozzá, sőt igyekszik földbirtokát szaporítani. Ebben nagy segítségére

van az amerikai pénz is, amelyet az Óceánon túl éveken át folytatott nehéz gyári munkával keres és amelyet azután hazahoz. Vannak falvak, amelyek Amerikából hozott pénzzel szinte teljesen regenerálódtak. Segítségére siet a szász parasztnak ezenkívül a Fr. W. Raiffeisen rajnavidéki polgármester példája szerint alakított előlekpénztár is, amelyeket 1885-ben dr. Wolff Károly, a nagyszebeni Általános Takarékpénztár jelenleg is működő igazgatója, vezetett be a szász földön. Ma összesen 163 ilyen szövetkezet működik; egy központban egyesültek, amely a fentemlített takarékpénztárra támaszkodik. Ezek a Raiffeisen-pénztárak a mezőgazdasági hitel kérdésének problémáját igen helyes módon oldották meg, amennyiben a kölcsönös segítség elve alapjára helyezték azt. Ezeknek a szövetkezeteknek nagy értéke ezenfelül abban rejlik, hogy gazdálkodásra, takarékoskodásra és a közösség érzetének kifejlesztésére nevelnek; ezt az utóbbi célt azzal szolgálják, hogy a pénztárak minden nélkülözhető tiszta hasznot közcélokra fordítanak.

Ezt az alapelvet azonban nemcsak a kis falusi szász pénzintézetek követik, amelyeknél csak igen jelentéktelen pénzüsszegekről van szó, hanem a szász pénzintézetek általában. A legrégebb takarékpénztárak az országban a szászok birtokában vannak. A Brassói Általános Takarékpénztárt 1835-ben alapították, hat évvel később a Nagyszebeni Általános Takarékpénztárt. Ezeknek az alapításoknak mind a közérdek volt a vezetője, küzdeni akartak az uzsorával és a nép takarékosági érzékét akarták növelni. Ezeknek a nagyobb intézeteknek példája szerint az évek folyamán majdnem valamennyi szászok lakta városban és nagyobb faluban kisebb-nagyobb pénzintézetek alakultak. Ezeknek az intézeteknek alapszabályaiban majdnem kivétel nélkül meg van az a rendelkezés, hogy a tiszta nyereség egy részét kulturális- és közcélra kell fordítani, a részvényeseknek pedig több osztalékot, mint amennyi a mindenkori betétkamatláb, nem szabad fizetni. Ezen a módon azután iskolákra és más kulturális célokra százezrek jutnak és a részvényesek megelégszenek 4—4,5% kamatozással részvényeik után, dacára annak, hogy 80—100 vagy még több százalék osztalékot kaphatnának. Ezekben az intézetekben még ma is él az ősrégi szász szövetkezeti eszme. A szász telepítések lakossága tudniillik a bevándorlás óta az újabb időkig tulajdonképpen tiszta szövetkezeti alapon állott. A földbirtok ideálisan a közösségé volt, amely az egyes birtokot úgyszólván csak visszavonásig adta oda és amely a család kihalása után újra visszazáll a közösségre. Nem is került más felosztásra, mint az udvar és a szántóföld; az erdő, a legelő és a víz a közösségé maradt, amely azt közösen használta. A szántóföldeket is kötelezően közösen kellett megművelni, amely kényszernek mindenesetre meg voltak a hátrányai a mezőgazdaság fejlődése szempontjából, de meg volt az a nagy előnye is, hogy az összetartozandóságnak és egységnek érzését törhetetlenül megszilárdította. Modern formában még ma is létezik ez a „szász szocializmus”, a hogyan nevezni szeretném. A szász részvényes nem tekinti magát az intézet tulajdonosának, hanem inkább csak munkatársnak azon a munkán, amely a közvagyon kezelésében áll és jogtalanságnak tekintené azt, ha valaki ezen az úton akarná

magánvagyonát gyarapítani. A szászok különben elvárják minden fajtársuktól, aki anyagilag megerősödik, hogy vagyonából minél többet áldozzon a köz javára és ez a várakozás igen gyakran teljesedik is. Annál könnyebb ez a gondolkozás és általában a demokratikus érzés, mert a szászok között sem műveltség, sem szociális viszonyok nem okoznak túlságosan nagy elkülönülést. A szászok között alig egy-két valóban gazdag ember van, nemesség és nagybirtokos osztály egyáltalán nincs közöttük, viszont nagyon csekély a tulajdonképpeni értelemben veendő proletariátus is. A szászok nyolctized része a földművesekhez tartozik, a városi lakosság alig kéttizedrészt tesz ki. Az utóbbiaknak a legnagyobb része kisiparos és kiskereskedő, igen kevés a nagyiparos és nagyobb kereskedő, néhány száz jobbfitetésű bankhivatalnok van közöttük és a hátralevő mindenestre azonban aránylag igen nagy töredék pap, tanár, tanító, orvos, ügyvéd és akadémiai képzettséggel bíró hivatalnok. Ez a tény is megmagyarázza azt, amit már említettem, hogy a szászok kulturális ténykedései miért nem emelkednek magasán az átlag fölé, de azt is, hogy az egész szász népet ezáltal lehetett egyöntetűen kiművelni, ami kétségtelenül nagyban hozzájárult a szászok fennmaradásának biztosításához. Egy ilyen kis közösség nem is viselhetett volna el túlságosan nagy elkülönülést, az egyes rétegek sokkal gyengébbek lettek volna, semhogy megmaradhassanak.

A munkában és küzdelemben gazdag évszázadok bizonyos jellemvonásokat adtak a szászoknak, amelyek átmentek kultúrájukba is. Ezekről a megfelelő helyen megemlékeztem. Más jellemvonások megint örökségei a fajnak: a nyugodtság, józanság és elővigyázatosság, amelyek persze néha határozatlansággá és bizalmatlansággá fajultak el és azt a megjelölést, amelyet a szászokra a középkorban alkalmaztak: *circumspecti ac prudentes*, „körültekintők és okosok” gúnynévvé változtatták. Igaz ugyan, hogy a gúnyolódok gyakran nem ismerik azokat a körülményeket, amelyekkel a szászoknak számolniuk kell. Másik német tulajdonsága a szászoknak a rendszeretet és a szigorú igazságérzet. Ennek az utóbbi tulajdonságnak azonban meg van a túlhajtása is: a szász mindig követeli igazát és pörlekedő. Ezt a szász vidéken működő bírák jól tudják: a büntető bírának a szászokkal szinte soha sincsen dolga, a polgári bíróságok előtt pedig úgyszólván semmiségekért igen nagy tömegben a leghosszadalmasabb pereket folytatják. A törvényt a szász nagyon tiszteli és eléggé naiv ahhoz, hogy elhiggye, hogy azt mindig meg is szokták tartani. Végül még egy tulajdonságukat akarom kiemelni, amely szintén hozzátartozik az eredményes kultúrmunka előfeltételeihez: a szász fegyelmet ismer. Ez pótolja nála annak az erőnek jórészét, amelyet más népnél a tömeg és az anyagi erő ad meg. Ennek a szigorú fegyelemnek jegyében a szászok kultúrmunkája a jövőben is eredményeket fog még elérhetni.

A szászok partikularisztikus és ultrakonzervatív nép hírében állanak. Az első szemrehányást illetőleg megengedem, hogy népem tényleg bizonyos értelemben tartózkodó, sőt exkluzív. De azt sem tagadom, hogy ezt helyesnek tartom, mert ezek védekező eszközök, amelyekre a szászoknak feltétlenül szükségük van. Ha ezekkel nem rendelkeztek volna már elejétől kezdve, régen beleolvadtak volna kör-

nyezetükbe. A jelenben ez a veszély még fokozottabb mértékben fenyegetné őket. Népük kicsiny számánál fogva a szászok nem lehetnek más nemzetiségbeliekkel szemben olyan fényűzők, hogy tárt ajtókkal fogadják őket. El kell tűrniök inkább a szűkkeblűség szemrehányását is. Ami a túlzott konzervativizmust illeti — amelyet nem akarok tagadni, hiszen magam mutattam reá a szászok ezen alapjellemvonására és így igyekeztem azt megmagyarázni — itt olyan körülményre akarom felhívni figyelmüket, amely ezt a tulajdonságot más oldalról fogja megvilágítani. Ha csak némileg sikerült is a szászok kultúrájáról képet adnom, akkor t. hallgatóim megtudhatják abból, hogy a szászoknál már sok olyan berendezkedés él, amelyet más nagy kultúrközösségek még az elérendő ideálok sorában említenek csupán. Ilyen például a teljes demokrácia, amelynek az a törekvése, hogy minden rendelkezésre álló erőt szabad érvényesüléshez segítsen; vagy ilyen a népoktatás szervezete, amelynek előbbrevitelét minden szász ember szívében viseli. Lehet-e csodálkozni azon, hogy a szászok egészen hidegek a modern jelszavakkal szemben, amelyek ott, ahol azokat kiadják, a valódi haladás útját jelölik? Hogy mennyiben jelölik, azt nincs módomban megítélni. Ha ezek a jelszavak megvalósulnának, akkor sem hoznának a szászok számára sok újat, de az ő kis társadalmuk viszonyai között, igen könnyen lehetnének romboló hatásúak. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a szászok az 1848. év kétségtelenül nagy vívmányaiért akkor nem lelkesedtek valami különösen: az 1848. év szociális téren a szászoknak, akik mindig szabadok és egyenlők voltak, nem sokat hozott, de egy fejlődési folyamatot indított meg, amely nekik olyan károkat okozott, amelyeket csak évtizedek múlva tudtak kiheverni.

Nézzük azonban a jelent. Azt látjuk, hogy a szászok ma is bizonyos élénk mozgalommal és törekvéssel, az általános, egyenlő választójoggal szemben nemcsak hűvösen, de egyenesen visszautasítóan viselkednek. Feltételezem, anélkül, hogy állítanám azt, vagy kétségbe vonnám, hogy az általános választói jog az országa összérdekeit tekintve szükséges, haladást és áldást jelentene. A szászokra nézve nem volna meg ez a jelentősége. Akár jogosan, akár jogtalanul állítják azt, hogy az országban a ma uralkodó osztályok megakasztják a haladást és saját hatalmuk megszilárdítása érdekében elnyomják a többi osztályokat, az általános választójog pedig arra volna hivatva, hogy az erők szabadabb érvényesülésének politikai és szociális téren utat nyisson, mégis a szászok viszonyaira nem lehet ezt a tételt alkalmazni. Náluk nincs uralkodó osztály és nincsenek elnyomottak. A mai állami berendezkedés arisztokratikus jellege azonban segíti a szászokat kultúrájuk fenntartásában, mert dacára annak, hogy az általuk lakott részekben számban jelentéktelenebbek, mégis mérvadó és vezető szerepet töltenek be ott. Ez olyan nagyfontosságú jelenség, melyet nem szabad szem elől téveszteniök. Nagy népeknél az állami szervezet biztosítja a kultúra megerősödését, ennek a szervezetnek gyengítése vagy megsemmisítése a kultúra hanyatlását okozza. A szászok természetesen nem alkothatnak saját államot, de számukra ugyanazt jelenti, ha annak a kicsiny általuk lakott területnek közigazgatásába döntő módon befolyhatnak. Az általános választójog megfosztaná őket ettől a befolyástól és politikailag és

közigazgatásilag megbénítaná őket. Ennek szükségszerű következménye pedig az volna, hogy kultúrájuk is gyengülne. Az általános választójog kérdése a szászokra nézve tehát nem politika, hanem elsősorban vitális jelentőségű kultúrkérdés. Önfenntartásuk érdeke parancsolja tehát, hogy a szászok ellene foglaljanak állást.

Az is kultúrkérdés a szászokra nézve, hogy az államhatalom birtokosai ma hogyan bánnak velük. Az előbbieknél említettem, hogy a szászok megtalálták annak a módját, hogyan tudnak nemzetiségi különállásuk hátrányos befolyásolása nélkül a mai modern magyar állam kereteibe beleilleszkedni. Szívesem elismerem, hogy ezt a munkát lehetőleg megkönnyítik számukra. Mindinkább növekszik külön helyzetük megértése hazánkban, sőt vezető helyeken sem zárkóznak el az elől, hogy a szászok egész léte mélyen gyökerezik majdnem nyolcszázados fejlődésükben és hogy kultúrájuk, az ő népük által teljesített munka, az állam szemében való értékük teljesen kapcsolatos német sajátosságukkal és hogy rájuk is lehet alkalmazni azt a mondást, amit egykor a jezsuiták rendjére használtak: *sint ut sunt, aut non sint*, amit kicsiny változtatással úgy lehetne a szászokra nézve lefordítani: „Olyanoknak kell lenniök, amilyenek, vagy egyáltalán nem lehetnek.”